

NAHİV İLMİ VE EKOLLERİ¹

Mehmet Musa ŞİRİN²

ÖZ: Sarf, Arap gramerinde Basra nahiv ekolünün ilk temsilcilerinden Halil b. Ahmed'e kadar nahiv ilminin bir alt başlığı olarak incelenmekteydi. Onun öğrencisi Sîbeveyhi de kendisinden sonraki aynı içerikli çalışmaların temel kaynağı konumundaki eşsiz eseri *el-Kitab*'ta bu metodu sürdürmüştür. Ancak Hicrî III. asırdan sonra yaşayan Basra nahiv ekolünden Mazinî bu konuda farklı bir yaklaşım sergileyerek sarf (morfoloji) ile nahv (sentaks) arasında bir ayırımı gitmiştir. Mazinî'nin farklı bir tavır takınmasındaki temel hareket noktalarından birisi de Ahfeş'in hocası Sîbeveyhi'ye muhalefetleri ve bunun Kûfe ekolüne yansımaları olmuştur. Kûfe ekolünün temelleri gerçek manada Kisâî tarafından atıldı. Bu ekole mensup nahivcilerin yazdığı eserlerin en önemlisi Kisâî'nin talebesi Ferrâ'nın yazdığı *el-Hudûd* adlı eseridir. Basra'lı dil âlimi Zeccâc'ın ilim halkasına uzun süre devam edip, üzerine 120'den fazla şerh yazılan *el-Cümelü'l-Kübrâ*'nın musannifi Zeccâcî ve Sarf ilminin mimarı olarak bilinen İbn Cinnî Bağdat dil ekolünün en önemli temsilcileri arasında zikredilir. Doğu nahvini Batıya(Endülüs) taşıyan ve bazı konularda doğu nahivcilerinin görüşlerini reddederek bağımsız görüşlere sahip olan nahivciler arasında İbn Madâ'yı görüyoruz. Günümüze kadar ulemânın Nahiv tedrisatında ellerinden düşürmediği *el-Elfiyye*'nin müellifi İbn Mâlik de Endülüs nahiv ekolünün önde gelen simâlarındandır. İlklerin Nahvi'ni yeni tasnif ve ilavelerle ele alıp şerheden, *el-Kâfiye* ve *eş-Şâfiye*'nin sahibi İbn Hâcib, bu arada İbn Haldûn'un "Sîbeveyhi'den daha üstün nahivci" diye takdim ettiği, *Muğni'l-lebib*, *Katru'n-nedâ* vb. kıymetli eserlerin sahibi İbn Hişâm da Mısır nahiv ekolünün şöhretlerindedir.

Anahtar kelimeler: Gramer, ekol, temsilci, eser, müellif

ABSTRACT: In the first period, Syntax was used in its broadest sense to encompass the Morphology as the equivalent grammar. (AH III.) After Third Centuries, Mazinî who was from the members of Basra Syntax school, has set the boundaries of Syntax and Morphology. Syntax was systematized and became disciplines by Khalil b. Ahmad who was the first representative of Basra Syntax school. And his student Sîbeveyhi's eternal work "el-Kitab" that source for all subsequent studies took its place among the sciences. Ahfeş's opposition to his teacher Sîbeveyhi, has been inspired by a school of Kufa. However, the basics of the Kufa school were laid by Kisâî in the real sense. The most important work which is written by this school's members, is the work named al-Hudud, written by Ferrâ' the student's of Kisâî'. Zeccâcî, who continued Basra' language scholar Zeccâc's long public science ring (studies) and who is the author of the book "el- Cümelü'l-Kübrâ' which more than 120 commentaries written on it, and Ibn Cinna who known as the architect of Morphology are mentioned among the most important representatives of Baghdad language school We see Ibn Madâ' among scholars who transported Eastern Syntax to the West (Andalusia) and who have independent opinion and who have rejected Eastern Syntax scholars's views in some respects Ibn Malik, the author of the book " el-Elfiyye" that the scholars have sustained in the course of Syntax until now is one of the leading figures of Andalusian Syntax school Ibn Hâcib who took the first (old) scholars' Syntax with new sorting and additional commentary, and who is the owner of the books ; "el-Kâfiye" ve "eş-Şâfiye", and Ibn Haldûn's his presenting as the "superior Syntax scholar from Sîbeveyhi", Ibn Hisham is the owner of the precious works like Muğni'l-Lebibe, Katru'n-nedâ etc. also is one of the famous scholars of Egypt. Syntax school.

Key Words: Grammar, school, the representative, work, authors

¹ Bu makale Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Arap Dili ve Belagatı Bilim Dalı'nda 2013 yılında hazırlanan "Şart Edatlarının Nahivciler ve Fıkıh Usulcülerini Arasındaki Yeri" adlı Yüksek Lisans tezimiz yeniden gözden geçirilerek hazırlanmıştır.

² Eğitim Görevlisi, DİB Trabzon Dini Yüksek İhtisas Merkezi

GİRİŞ

Nahiv ilminin doğuşu dinî ve dinî olmayan sebeplere dayanır. Dinî sebeplerin başında Kur'an-ı Kerim ayetlerinin gramer hatalarından (lahin) korunması gayreti gelir. Dinî olmayan sebepler arasında Arap dilinin bozulmaktan korunmasını zikredebiliriz.³

Rivayete göre, Peygamberimiz (s.a.v.) konuşmasında dil hatası yapan bir kişiyi duyunca hemen “أرشدوا أخاكم فإِنَّهُ فَذَّ ضَلَّ”/Kardeşinizi uyarınız, çünkü o hata etti.” buyurmuştur.⁴

Fetihler sebebiyle Arap olmayanların Araplarla münasebeti çoğalınca dilin berraklığı bozulmaya başladı. Bu durum Kur'an-ı Kerim'in düzgün okunmasını sağlayacak ve Arapça bilmeyenlere rehber olacak dil kurallarının tesis edilmesini zorunlu hale getirmiştir.⁵

Nahiv ilminin hicri I. asrın ikinci yarısında tesis edildiği ve ilk kurucusunun tabî'nin büyüklerinden, dilci, muhaddis, fakîh ve şair olan Ebü'l-Esved ed-Düelî (ö. 69/688) olduğu kaynaklarda zikredilir. Ebü'l-Esved'in bu işi kendi başına başlattığı rivayet edilse de Hz. Ali'nin (ö. 40/659) teşvikiyle yaptığı genel kabul görmüştür.⁶

Başlangıçta nahiv kelimesi, morfoloji (kelimelerin şekliyle ilgilenen dil ilmi) ve sentaksı (cümle bilgisi) içine alan geniş anlamıyla gramer karşılığı olarak kullanılıyordu.⁷ Ancak hicri III. yüzyılda morfoloji, sarf adıyla ayrı bir ihtisas alanı haline geldi ve nahiv daha çok sentaksı ifade etti.⁸

Arap filolojisi önce Basra daha sonra Kûfe'de ortaya çıkmıştır. Her iki dil mektebinin çalışmaları dinlemeye, ağızdan derlemeye (sema') ve kıyasa dayanıyordu. Ancak Basralılar nahiv kurallarını şehir kültürüyle lügat melekesi bozulmamış fasih

³ Şevkî Dayf, *el-Medârisü'n-Nahviyye*, 8. Basım, Kahire: Daru'l-Maarif, 1968, s. 11.

⁴ el-Müttekî, Alaüddin Ali b. Hüsamuddin, *Kenzü'l-u'mmal fi süneni'l-ekval ve'l-efal*, thk. Mahmud Ömer Dimyatî, 2. Basım, Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1424/2004, el-Ezkar, 2806; en-Nisâbü'rî, Muhammed b. Abdullah, *el-Müstedrek ale's-Sahihayn*, thk. Mustafa AbdulkâdirAtâ, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmîyye, 1990, II, 477; İbn Cinnî, Ebü'l-Feth Osman, *el-Hasais*, thk. Muhammed Ali en-Neccar, 2. Basım, Beyrut: Daru'l-Hüda, trs., II, 8, III, 246; es-Suyûtî, Abdurrahman b. Ebi Bekir, *el-Müzhir fi Ulûmi'l-Luga ve Envâ'ihâ*, Beyrut, 1998, II, 341.

⁵ İbnü'n-Nedim, Ebu'l-Ferec Muhammed b. İshak, *el-Fihrist*, Beyrut, trs. s. 60; es-Suyûtî, *el-Müzhir fi Ulûmi'l-Luga ve Envâ'ihâ*, II, 246; Tantâvî, Muhammed, *Neş'etü'n-Nahv ve Tarihu Eşheri'n-Nuhât*, Mısır: Daru'l-Maarif, 1995, s. 16; Şevkî Dayf, *el-Medârisü'n-Nahviyye*, s. 11-12; Gümüş, Sadrettin, *Seyyid Şerif Cürcanî*, İstanbul, 1984, s. 21.

⁶ İbnü'n-Nedim, *el-Fihrist*, s. 59; es-Suyûtî, *el-Müzhir fi Ulûmi'l-Luga ve Envâ'ihâ*, II, 246; İbnü'l-Enbarî, Ebu'l-Berekat Kemaluddin Abdurrahman b. Muhammed, *Nüzhetu'l-Elibba fi Tabakati'l-Üdeba*, Bağdad, 1959, s. 4; Tantâvî, *Neş'etü'n-Nahv ve Tarihu Eşheri'n-Nuhât*, s. 20; Şevkî Dayf, *el-Medârisü'n-Nahviyye*, s. 13; Abdurrahman Fehmi, *Medresetü'l-Arab*, İstanbul, 1304/1868, s. 30-34; Gümüş, Sadreddin, *Seyyid Şerif Cürcanî*, s. 30; Arslan, Ahmet Turan, *İmam Birgivi Hayatı Eserleri ve Arapça Tedrisatındaki Yeri*, İstanbul, 1992, s. 131; Durmuş, İsmail, “NAHİV”, *DİA*, XXII, 300-306.

⁷ Tantavî, *Neş'etü'n-Nahv*, 81.

⁸ Çetin, Nihad M., “Arap”, *DİA*, III, 296.

bedevi kabilelerden, Necd'in en ücra köylerinden, Tihame ve Hicaz çöllerinden derlemişlerdir.

Basra, çöle açık ve yıllarca yabancı tesirlerden uzak kalmış bedevi Arapların konakladığı bir bölgede kurulmuştu. Kûfe ise, İran tesirine açık bir yerdedi. Bu coğrafi ve sosyal farklılıklar şehir halklarının duygu ve düşüncelerine de yansımıştır. Olaylara daha gerçekçi tavırlarıyla yaklaşan Basralıların yanında Kûfeliler geniş bir değerlendirme temayülüne sahiptiler. Basralıların söz konusu dikkatli ve geleneğe bağlı tutumları, Arap dilini ele alış ve değerlendirmelerine de tesir etmiştir. Bu yüzden her iki mektebin çalışmaları sema' ve kıyasa dayanmasına rağmen Basra dil mektebinin düşüncesi daha ince ve derindir. Basra dil mektebi mensupları yalnız seçtikleri fasih bedevilerden dil ve edebiyat malzemelerini derlediler, nadir ve şaz şekillerini değil, aksine çok ve sıkça kullanılanları kıyaslarına esas kabul ettiler. Kûfeliler ise, sema'ın kaynağını seçmekte aynı titizliği göstermeyerek bedevî ve hadarî/şehirli Araplardan nadir ve şaz da olsa duydukları her şekli kıyaslarına mesnet yaptılar.⁹

Basra ve Kûfe dil mektebine mensup âlimler daha sonra kurulan Bağdat dil mektebinin temellerini de birlikte attılar. Diğer taraftan önce Mısır sonra Endülüs'te gelişen filolojik çalışmaların ilk temsilcileri de bu ilk iki nahiv ekolünden özellikle de Basra dil mektebi âlimlerinden ilim almışlardır.¹⁰

Şimdi bu ilmî çalışmalarda yer almış olan Basralı, Kûfeli ve diğer dil mekteplerine mensup dilcilerin belli başlılarını kısaca tanıtalım.

BASRA DİL MEKTEBİ

Nahvin kurucusu olarak kabul edilen Ebü'l-Esved Zalim b. Amr ed-Düelî (ö. 69/688) bu mektebin ilk talebelerini yetiştirmiştir.¹¹ En meşhur talebeleri Ferezdak'ın (ö. 114/732) muasırı Anbese b. Ma'dân (ö. 100/718'den sonra) ve Yahya b. Ya'mer'dir (ö. 129/746).¹² Anbese de nahve dair ilk yazılmış kitabın müellifi Abdullah b. Ebi İshak el-Hadramî'yi (ö. 127/745) yetiştirmiştir.¹³

Nahiv ilminin olgunlaşmasına katkıda bulunan, kaynaklarda kendisinden çokça nakiller yapılan ve zamanımıza kadar intikal etmemesine rağmen *Kitab'ül-Câmi'* ve

⁹ Şevkî Dayf, *el-Medârisü'n-Nahviyye*, 21-22; Mehdi el-Mahzumî, *Medresetü'l-Kûfe*, Beyrut: 1406/1986, s. 114; Furat, Ahmet Suphi, *Arap Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, I-II, 1996, I, 242; Çetin, Nihad M., "Arap", *DİA*, III, 296; Kılıç, Hulusi, "Basriyyun", *DİA*, V, 117; Kılıç, Hulusi, "Kufiyyun", *DİA*, XXVI, 345.

¹⁰ Çetin, Nihad M., "Arap", *DİA*, III, 296.

¹¹ ez-Zebîdî, Ebu Bekir Muhammed b. Hasen, *Tabakatü'n-Nahviyyin ve'l-Lügaviyyin*, thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim, Mısır: Daru'l-Maarif, 1973, s. 21; Tantâvî, *Neş'etü'n-Nahv*, s. 27; Şevkî Dayf, *el-Medârisü'n-Nahviyye*, s. 13; Muhammed el-Muhtar Veledu Ebbah, *Tarihu'n-Nahvi'l-Arabî Fi'l-Meşriki ve'l-Mağrib*, Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2001, s. 48; Topuzoğlu, Tevfik Rüştü, "Ebü'l-Esved ed-Düeli", *DİA*, X, 311.

¹² Tantâvî, *Neş'etü'n-Nahv*, s. 71; Şevkî Dayf, *el-Medârisü'n-Nahviyye*, s. 16.

¹³ Tantâvî, *Neş'etü'n-Nahv*, s.72; Şevkî Dayf, *el-Medârisü'n-Nahviyye*, s. 22; Çetin, Nihad M., "Arap", *DİA*, III, 296.

Kitabü'l-Mükemmel adlı eserlerin müellifi İsa b. Ömer es-Sakafî (ö. 194/811)de Basra dil mektebinin ilk dönem meşhur nahivcilerindendir. Ancak bu ilmin mevzularının sınırlarını çizen, istilahlarını hazırlayan, bu ilmi sistemleştirip disiplinler haline getiren el-Halil b. Ahmed el-Ferahidî'dir (ö. 175/791). Ayrıca bu âlim, lügat ve aruz çalışmalarına da yön vermiştir. Arapçada ilk lügat kitabı olarak kabul edilen *Kitab'ul-Ayn*'in ona nisbeti ağırlık kazanmıştır.¹⁴

Zamanının en meşhur âlimlerinden ve özellikle İmam Halil'den ilim almış, "Sîbeveyhi" lakabıyla marûf olan Ebu Bişr Amr b. Osman b. Kanber (ö. 180/796), Arap gramerinin en detay noktalarına temas eden, kendisinden sonra gelenlere rehber olan "*el-Kitab*" adlı şaheseriyle şöhret bulmuştur. Bu kitap zamanına kadar nahve dair yazılan kitapların en büyüğü ve günümüze kadar intikal edebilen eserlerin de en eskisi olup kendisinden sonraki çalışmalarda mesnet olarak kabul edilmiş ve üzerine birçok serh yazılıp nahiv ilminin bir numaralı kaynağı haline gelmiştir. Sîbeveyhi, *el-Kitab*'ında İsa b. Ömer es-Sakafî'nin *Kitab'ul-Cami*'ini esas almış, muhtevasını hocası İmam Halil'in ve dönemindeki daha başka nahivcilerin bilgileriyle genişletmiştir.¹⁵

Sîbeveyhi'nin en güçlü ve en meşhur talebesi olup, hocasının ölümünden sonra da onun *el-Kitab*'ını okutarak ilim dünyasına tanıtan, ayrıca hocasına birçok konuda muhalefet ederek farklı görüşler ileri süren ve böylece Kûfe dil mektebi'nin temellerini atan, "Ahfeş"¹⁶ lakabıyla meşhur Ebü'l-Hasen Said b. Mes'ade (ö. 215/830[?]) bu ekolün ilk temsilcilerindendir.

Bunların dışında Sîbeveyhi'in talebesi, *Kitabu'l-İlel fin-nahv*, *Kitabu'l-iştikak fi't-tasrif* ve *Kitabu'l-ezded* adlı eserlerin müellifi "Kutrub (ateş böceği)"¹⁷ lakabıyla meşhur Muhammed b. el-Müstenir (ö. 206/839), sadece isimlerini bildiğimiz, eserlerinin çoğu zamanımıza ulaşmamış nahivci Ebu Ubeyde Ma'mer b. el-Müsenna el-Basrî (ö. 210/825), edebiyatçı, lügatçı, nahivci ve muhaddis Ebu Zeyd Said b. Evs el-Ensârî (ö. 215/830), Cahiliye dönemine ait bilgilerimizin çoğunu kendisinden öğrendiğimiz ve Arap şiirlerini ihtiva eden *el-Asmaiyyat* adlı antolojik bir eseriyle tanınan Ebu Said Abdülmelik b. Kurayb b. el-Asmaî (ö. 216-831)¹⁸, Ahfeş'in talebesi nahiv ve sarf ilmine dair birçok eseri yanında özellikle *Kitabu'l-Muhtasar fin-nahv* ve *Kitabu'l-Ebniye*'nin müellifi Ebu Amr Salih b. İshak el-Cermî (ö. 225/840),¹⁹ İmam

¹⁴ Tantâvî, *Neş'etü'n-Nahv*, s.77; Şevkî Dayf, *el-Medârisü'n-Nahviyye*, s. 30; Çetin, Nihad M., "Arap", *DİA*, III, 296; Gümü, Sadrettin, *Cürcanî*, s. 35; Topuzoğlu, Tefik Rüştü, "Halil b. Ahmed", *DİA*, XV, 309.

¹⁵ İbnü'n-Nedim, *el-Fihrist*, s. 77; Abdurrahman Fehmî, *Medresetü'l-Arab*, s. 18; Ahmed Emin, *Duha'l-İslam*, Beyrut, I-III, trs., II, 291; Tantâvî, *Neş'etü'n-Nahv*, s. 79-80; Şevkî Dayf, *el-Medârisü'n-Nahviyye*, s. 57; Çetin, Nihad M., "Arap", *DİA*, III, 296-297; Arslan, Ahmet Turan, *Birgivi*, s. 132-133; Özbalkıç, M. Reşit, "Sîbeveyhi", *DİA*, XXXIV, 130.

¹³ Mutlak olarak "Ahfeş" denilince yaygın şöhretinden dolayı ilk akla gelen Ahfeş el-Evsat (Ebu'l-Hasen Said b. Mes'ade)'dir. Geniş bilgi için bkz.: Tantâvî, *Neş'etü'n-Nahv*, s. 104; Şevkî Dayf, *el-Medârisü'n-Nahviyye*, s. 94; Kandemir, M. Yaşar, "Ahfeş", *DİA*, I, 524.

¹⁷ Tantâvî, *Neş'etü'n-Nahv*, s. 109; Şevkî Dayf, *el-Medârisü'n-Nahviyye*, s. 108; Muharrem Çelebi, "Kutrub", *DİA*, XXVI, 494-495.

¹⁸ Tülücü, Süleyman, "Asmaî", *DİA*, III, 455-500; Ergin, Ali Şakir, "el-Asmaiyyat", *DİA*, III, 500.

¹⁹ Tantâvî, *Neş'etü'n-Nahv*, s. 109; Şevkî Dayf, *el-Medârisü'n-Nahviyye*, s. 111; Şükrü Arslan, "Cermî", *DİA*, VII, 413-414.

Halil'in talebelerinden olup sarf ve nahiv ilminin hudutlarını belirleyen Ebu Osman Bekir b. Muhammed b. el-Bakiyye el-Mazinî (ö. 246/860),²⁰ Cermî ve Mazinî'nin talebesi, lügate dair *el-Kamil* ve nahve dair *el-Muktadap* adlı eserleriyle tanınan Ebu'l-Abbas el-Müberred el-Ezdî (ö. 285/898),²¹ Müberred'in talebesi ve *Kitabu Şerh-i Ebyati Sibeveyhi*, *el-Muhtasar fin-nahv*, *Kitabu Ma yansarifu ve Ma la yansarifu ve Kitabu'l-İştikak*'in müellifi ez-Zeccâc Ebu İshak İbrahim b. es-Serî (ö. 316/929),²² Müberred'in talebelerinden olup Sibeveyhi'in *el-Kitab*'ından çıkardığı malzemeyi mantıkçıların tasnifine göre tertip ederek yazdığı *Kitabu'l-Usûl fin-nahvadlı* eserinde hocası Müberred'in aneleastirdiği kıyasa daha kesin bir yön veren İbnü's-Serrâc Ebu Bekr Muhammed b. es-Serî b. Sehl (ö. 316/923),²³ İbnü'd-Düreyd Ebu Bekr b. el-Hasen el-Ezdî (ö. 321/933), Basra dil ekolünün kendisiyle son bulduğu *Şerhu Kitabi Sibeveyhi ve Kitabu elifat'il-Vasl ve'l-Kat'* adlı eserlerin müellifi İbnü's-Serrâc ve İbnü'd-Düreyd'in talebesi Ebu Saîd el-Hasen b. Abdullah b. Merzûbân es-Sîrafî (ö. 368/980)²⁴ Basra dil mektebine mensup dilcilerden bazılarıdır.²⁵

KÛFE DİL MEKTEBİ

Kûfe'li dil âlimleri, birçok nahiv meselesinde Basralı dil âlimlerine muhalefet ederek²⁶ yeni bir ekol kurmuşlardır. Daha önce de belirttiğimiz gibi Basralıların gramer kurallarını tespit prensiplerinde Kûfe'lilerden daha titiz oldukları bilinmektedir.

Basra dil mektebi, Halil b. Ahmed'in daha sonra da talebesi Sibeveyhi'in önderliğinde devam ederken Kûfe'de eş zamanlı olarak *el-Faysal* adlı eseriyle tanınan Ebu Cafer Muhammed b. Ebi Sâre er-Ruasî'nin (ö. 187/803) riyasetinde yeni bir ekol ortaya çıkmıştır.²⁷

Ruasî'nin talebelerinden olup Kûfe dil mektebinin esaslarını gerçek anlamda tespit eden lügat, nahiv ve kırâat ilminde imam olan, *Kitabu'l-Mesadir*'in müellifi

²⁰ Tantâvî, *Neş'etü'n-Nahv*, s. 110; Şevkî Dayf, *el-Medârisü'n-Nahviyye*, s. 115; Hüseyin Elmalı, "EBU OSMAN el-MAZİNİ", *DİA*, X, 209-210.

²¹ Tantâvî, *Neş'etü'n-Nahv*, s. 112; Şevkî Dayf, *el-Medârisü'n-Nahviyye*, s. 123; Durmuş, İsmail, "MÜBERRED", *DİA*, XXXI, 432-434.

²² Tantâvî, *Neş'etü'n-Nahv*, s. 172; Şevkî Dayf, *el-Medârisü'n-Nahviyye*, s. 135; İşler, Emrullah, "ZECCAC", *DİA*, XXXIV, 173-174.

²³ Tantâvî, *Neş'etü'n-Nahv*, s. 173; Şevkî Dayf, *el-Medârisü'n-Nahviyye*, s. 140; Yazıcı, Hüseyin, "İBNÜ'S-SERRAC", *DİA*, XXI, 205-206.

²⁴ Tantâvî, *Neş'etü'n-Nahv*, s. 199; Şevkî Dayf, *el-Medârisü'n-Nahviyye*, s. 145; Tüccar, Zülfikar, "SİRAFÎ, Ebu Said", *DİA*, XXXVII, 264-265.

²⁵ Taşköprîzâde, Ahmed Efendi (ö. 962/1555), *Mevzuatu'l-ulum*, İstanbul, I-II, 1313, I, 192-212; Abdurrahman Fehmî, *Medreset'ül-Arab*, s. 37-42; Tantâvî, *Neş'etü'n-Nahv*, s. 81-115; Şevkî Dayf, *el-Medârisü'n-Nahviyye*, s. 17-103.

²⁶ İbnü'l-Enbarî, Ebü'l-Berekât Kemaluddin Abdurrahman b. Muhammed (ö. 557/1161), *el-İnsaf fi Mesailil Hilaf Beyne'n-Nahviyyin'el-Basriyyin vel-Küfiyyin*, Thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, Mısır: Matbaatü's-seade, 1380/1971, adlı eserinde bu iki ekol arasındaki tartışma ve ihtilafları ele almıştır.

²⁷ Tantâvî, *Neş'etü'n-Nahv*, s. 115; Şevkî Dayf, *el-Medârisü'n-Nahviyye*, s. 153; Muhammed el-Muhtar, *Tarihu'n-Nahvi'l-Arabî*, s. 114; Sadrettin Gümüç, *Cürcanî*, s. 39.

Ebü'l-Hasen Ali b. Hamza el-Kisaî (ö. 189/805),²⁸ Kisaî'nin talebelerinden olup Kûfe dil mektebinin en büyük siması, bu ekole nihaî şeklini veren nahiv ıstılahlarının çoğunu tesbit eden, talebelerine 16 yılda imla ettiği ve sadece onun değil bütün Kûfe ekolu mensuplarının nahiv konusunda yazdığı kitapların en önemlisi sayılan *el-Hudüd (Hudüd'ün-Nahv)* adlı eseriyle meşhur Ebu Zekerriyya Yahya b. Ziyad el-Ferrâ (ö. 207/823),²⁹ Kisaî'nin Ferrâ'dan sonra en önemli talebesi *el-Hudüd, el-Muhtasar* ve *el-Kıyas* adlı eserlerin müellifi Hişam b. Muaviye ed-Darîr (ö. 209/825),³⁰ *Kitabu'l-Lügat'in* müellifi Ebu Amr İshak b. Mirar eş-Şeybanî (ö. 206/821)³¹, "İbnu's-Sikkît" diye tanınan, lügatçi ve dilci Ebu Yusuf Yakub b. İshak (ö. 244/858), Kûfe dil mektebinin son temsilcilerinden nahiv, lügat, kırâat ve emsal hakkında birçok eser telif eden, bize ulaşan kitapları arasında *el-Mecalis, Kitabu'l-Fasih* ve *Kavaidü's-Şi'r* adlı eserlerin müellifi "Sa'leb" lakabıyla meşhur Ebu'l-Abbas Ahmed b. Yahya (ö. 291/904),³² Sa'leb'in talebelerinden olup lügat ve nahve dair *Kitabu'l-Ezded, Kitabu'l-Maksur ve'l-Memrud* ve *Kitabu'l-Müzekker ve'l-Müennes* adlı eserlerin müellifi Ebu Bekr b. el-Enbarî (ö. 328/939),³³ nahve dair *el-Mukaddime* ve *İhtilafu'n-Nahviyyin*, lügat ilmi hakkında *Mu'cemu Mekayîsi'l-luga*, adlı eserleri ile tanınan Ebu'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris (ö. 395/1004)³⁴ ve Arap şiirinin en güzel kasidelerinden oluşan *el-Mufaddaliyyat* adlı antolojisiyle meşhur olan el-Mufaddal ed-Dabbî (ö. 178/794)³⁵ Kûfe dil mektebi mensuplarından bazılarıdır.³⁶

BAĞDAT DİL MEKTEBİ

Başlangıçta Basralıların veya Kûfelilerin izini takip eden Bağdatlı dil âlimleri, hicri IV. asrın başlarından itibaren kendilerine has görüşlerinin yanı sıra bu iki ekolün görüşlerini birleştirerek uzlaştırıcı üçüncü bir dil ekolu oluşturdular.³⁷

Bağdat dil ekolü'nün ilk imamı sayılan Ebü'l-Hasen Muhammed b. Ahmed b. Keysan (ö. 299/912),³⁸ Basralı dil âlimi Müberred ve Kûfeli dil âlimi Sa'leb'den ilim aldıktan sonra bunları en güzel bir şekilde mezcetti. Nahiv kitaplarında onun görüşlerine sıkça yer verilir. *Kitabü'l-Kâfi fi'n-nahv, Kitabü't-Tesarif* ve *Kitabü'l-Muhtar fi ileli'n-nahv* adlı eserleri meşhurdur.

²⁸ Tantâvî, *Neş'etü'n-Nahv*, s. 116; Şevkî Dayf, *el-Medârisü'n-Nahviyye*, s. 172; Mehdi el-Mahzumî, *Medresetü'l-Kûfe*, s. 74; Altıkulaç, Tayyar, "KİSAİ, Ali b. Hamza", *DİA*, XXVI, 69-70.

²⁹ Tantâvî, *Neş'etü'n-Nahv*, s. 119; Şevkî Dayf, *el-Medârisü'n-Nahviyye*, s. 192; el-Mahzumî, *Medresetü'l-Kûfe*, s. 74; Tüccar, Zülfikar, "FERRA, Yahya b. Ziyad", *DİA*, XXII, 406-408.

³⁰ Şevkî Dayf, *el-Medârisü'n-Nahviyye*, s. 188.

³¹ Karaarslan, Nasuhi Ünal, "İbnu's-Sikkît", *DİA*, XXI, 210-211.

³² Tantâvî, *Neş'etü'n-Nahv*, s. 120; Şevkî Dayf, *el-Medârisü'n-Nahviyye*, s. 224; Durmuş, İsmail, "Sa'leb", *DİA*, XXXVI, 25-27.

³³ Tantâvî, *Neş'etü'n-Nahv*, s. 238; Şevkî Dayf, *el-Medârisü'n-Nahviyye*, s. 238.

³⁴ Şevkî Dayf, *el-Medârisü'n-Nahviyye*, s. 241; Tural, Hüseyin, "İbn Faris", *DİA*, 479-481.

³⁵ Elmalı, Hüseyin, "el-Mufaddaliyyat", *DİA*, XXX, 366.

³⁶ Taşköprizâde, *Mevzuat*, I/193-195; Ahmed Emin, *Duha'l-İslam*, II, 284; Abdurrahman Fehmî, *Medresetü'l-Arab*, 42-45; Tantâvî, *Neş'etü'n-Nahv*, s. 115-120; Şevkî Dayf, *el-Medârisü'n-Nahviyye*, s. 153-241; Nihad M. Çetin, "Arap", *DİA*, III, 297; Gümüş, Sadrettin, *Cürcanî*, s. 391; Arslan, Ahmet Turan, *Birgivi*, s. 133-134.

³⁷ Tantâvî, *Neş'etü'n-Nahv*, s. 184; Şevkî Dayf, *el-Medârisü'n-Nahviyye*, s. 245.

³⁸ Tantâvî, *Neş'etü'n-Nahv*, s. 176; Şevkî Dayf, *el-Medârisü'n-Nahviyye*, s. 248; Durmuş, İsmail, "İbn Keysan", *DİA*, XX, 134-136.

Arap dili ve edebiyatında Müberred ve Sa'leb'in talebesi olan, çeşitli ilim dallarında birçok eser telif etmesine rağmen günümüze sadece *el-Maksur ve'l-Memdüd* ve *Meseletü's-Sübhân* adlı eserleri ulaşan "Niftaveyh" lakabıyla meşhur Ebu Abdillah İbrahim b. Muhammed b. Arefe b. Süleyman da (ö. 323/935)³⁹ bu ekolün ilk temsilcilerindendir.

Basralı dil âlimi ez-Zeccâc'ın ilim halkasına uzun süre devam ettiği için "ez-Zeccâcî" nisbesiyle anılan Abdurrahman b. İshak (ö. 378/949) da bu ekolün önemli temsilcilerindendir. ez-Zeccâcî, Niftaveyh'ten Arap dili ve edebiyatını öğrendi. En meşhur eseri olan *El-Cümel'ül-Kübra*'sı üzerine 120' den fazla şerh yazıldığı nakledilir.⁴⁰

Yine bu ekolün ilk mümessillerinden sayılan Ebu Ali el-Hasen b. Ahmed el-Farisî (ö. 377/949),⁴¹ Basra dil ekolu âlimlerinden İbnü's-Serrâc ve İbnü'd-Düreyd'in derslerine uzun süre devam etti. Zamanında "Nahiv Âlimlerinin İmamı" olarak tanınırdı. *El-İzah*, *et-Tekmile*, *el-Avamilü'l-mie* ve *el-Maksür ve'l-Memdüd* adlı eserleri mevcuttur.

Bu ekolün en tanınmış ilk dönem âlimi, Ebu Ali el-Farisî'nin en meşhur talebesi ve hocasının derslerine seyahatlerinde bile yanından ayrılmayarak kırk yıl devam eden, sarf ilminin mimarı olarak bilinen, Ebü'l-Feth Osman b. Cinnî'dir (ö. 392/1002).⁴² İbn Cinnî'nin yazdığı eserler arasında *el-Hasais*, *Kitabu't-Tasrifü'l-Mülûkî*, *el-Lüma'* ve *el-Muhtesib* 'i özellikle anılmaya değer kıymetli kitaplardır.

Sonraki dönem Bağdat dil mektebi mensupları arasında *en-Nemûzec*, *el-Mufassal*, *el-Keşşâf* ve *Esâsü'l-Belâğa* adlı eserleriyle meşhur olan Ebü'l-Kasım Mahmud b. Ömer ez-Zemahşerî (ö. 538/1144),⁴³ 70 sene talebelerine nahiv ilmini tedris eden ve İbn Cinnî'nin *el-Lüma'* ve *et-Tasrif* adlı eserleri üzerine yazdığı şerhleriyle meşhur olan İbn'üş-Şecerî Ebü's-Seade Hibetullah b. Ali (ö. 542/1148),⁴⁴ Kûfeli ve Basralı dil âlimleri arasındaki ihtilafları anlatan *el-İnsaf fi Mesaili'l-Hilaf beyne'n-Nahviyyîn el-Basriyyîn vel-Kûfiyyîn* adlı eserin sahibi Ebü'l-Berekât Abdurrahman b. Muhammed b. Ebi Said el-Enbarî (ö.577/1181),⁴⁵ nahiv ve kırâata dair eserleriyle meşhur olan Ebü'l-Beka el-Ukberî (ö. 646/1248),⁴⁶ Zemahşerî'nin *el-*

³⁹ Tantâvî, *Neş'etü'n-Nahv*, s. 178; Tüccar, Zülfikar, "Niftaveyh", *DİA*, XXXIII, 82.

⁴⁰ Tantâvî, *Neş'etü'n-Nahv*, s. 174; Şevkî Dayf, *el-Medârisü'n-Nahviyye*, s. 152; Yıldız, Musa, "Zeccacî", *DİA*, XXXIV, 175-176.

⁴¹ Tantâvî, *Neş'etü'n-Nahv*, s. 200; Şevkî Dayf, *el-Medârisü'n-Nahviyye*, s. 255; Özbalkıç, Mehmet Reşit, "Ebu Ali el-Farisî", *DİA*, X, 88-90.

⁴² Tantâvî, *Neş'etü'n-Nahv*, s. 202; Şevkî Dayf, *el-Medârisü'n-Nahviyye*, s. 265; Yavuz, Mehmet, "İbn Cinnî", *DİA*, XIX, 397-400

⁴³ Tantâvî, *Neş'etü'n-Nahv*, s. , 204; Şevkî Dayf, *el-Medârisü'n-Nahviyye*, s. 283; Öztürk, Mustafa - Mertoğlu, Mehmet Suat, "Zemahşerî", *DİA*, XXXIV, 235-238.

⁴⁴ Tantâvî, *Neş'etü'n-Nahv*, s. , 205; Şevkî Dayf, *el-Medârisü'n-Nahviyye*, s. 277.

⁴⁵ Tantâvî, *Neş'etü'n-Nahv*, s. , 207; Şevkî Dayf, *el-Medârisü'n-Nahviyye*, s. 278.

⁴⁶ Bakırcı, Selami, "Ukberî", *DİA*, XXXII, 66-67; Tantâvî, *Neş'etü'n-Nahv*, s. , 209; Şevkî Dayf, *el-Medârisü'n-Nahviyye*, s. 279.

Mufasssal'ı üzerine yazdığı şerhle ünlü olan İbn Yaîş b. Ali (ö. 646/1248)⁴⁷ ve İbnü'l-Hacib'in (ö. 646/1249), *el-Kâfiye* ve *eş-Şâfiye'si* üzerine yazdığı şerhlerle tanınan Necmüddin Muhammed b. el-Hasen er-Radî'yi (ö. 686/1288)⁴⁸ de bu ekolün temsilcileri arasında zikredebiliriz.⁴⁹

ENDÜLÜS DİL MEKTEBİ

Hicri III. asrın sonlarına doğru kurulan Endülüs dil mektebine mensup âlimlerin müstakil görüşleri olmayıp bunlar, önceki âlimlerin görüşlerini toparlayarak hülâsa veya şerh etmişlerdir. Büyük oranda doğuda yazılan Sîbeveyhi'in *el-Kitab*, Zeccacî'nin *el-Cümel fi'n-nahv* ve Halil b. Ahmed'in *Kitabu'l-Ayn* gibi eserlerine şerh ve ta'likler yazmışlardır. Ancak Hicri VI. asırda Endülüs'te doğu nahvinden bağımsız olan nahivciler de yetişmiştir.⁵⁰

Endülüs dil mektebinin ilk temsilcisi kelimenin tam anlamıyla Kisaî ve Ferrâ'nın talebesi, Kûfelilerin kitaplarını Endülüs'e getirip ilk nahiv çalışmalarını başlatan Cûdî b. Osman el-Mevrurî'dir (ö. 198/813).⁵¹ Müberred ve Câhiz'in (ö. 237/869) talebesi olan Ebü'l-Yüsr İbrahim b. Ahmed eş-Şeybanî de (ö. 298/910) bu ekolün ilk temsilcilerindendir.

Nahiv, lügat ve şiir alanında otorite olan Ebu Ali el-Kâlî, (ö. 356/967)Endülüs'te dil ve nahiv alanlarında çığır açmıştır.⁵² Basra nahiv ekolüne eğilimi olan Ebu Ali el-Kâlî, *Kitabu'l-Efa'l ve tesarifiha* adlı eserin müellifi İbnü'l-Kutiyye (ö. 367/978) ile *Tabakatü'n-nahviyyinve'l-lugaviyyin* kitabının sahibi Ebu Bekr ez-Zebidî (ö. 379/989) gibi âlimleri yetiştirmiştir.⁵³

Modern dil anlayışına yakın fikirleri ile tanınan ve eskilerin Arapçasını/gramer anlayışını *el-Müşrik fi'n-Nahv*, *er-Raddü ale'n-Nühat* ve *Tenzihu'l-Kur'an amma la yeliku bi'l-beyan* adlı eserlerinde tenkide tabi tutan Ebü'l-Abbas Ahmed b. Abdurrahman b. Medâ (ö. 592/1196),⁵⁴ "Şelevbîn" lakabıyla meşhur olan ve *et-Tevtiye fi'n-Nahv* ve *Şerhu'l-Mukaddimeti'l-Cezûliyye* adlı nahiv kitaplarının sahibi Ebu Ali Ömer b. Muhammed (ö. 645/1248),⁵⁵ Ebu Ali el-Farisî'nin *el-İzah*'ı üzerine şerh yazan

⁴⁷ Tantâvî, *Neşetü'n-Nahv*, s. , 215; Şevkî Dayf, *el-Medârisü'n-Nahviyye*, s. 280.

⁴⁸ Tantâvî, *Neşetü'n-Nahv*, s. , 244; Şevkî Dayf, *el-Medârisü'n-Nahviyye*, s. 281; Gümüş, Sadrettin, "RADÎ el-ESTERÂBÂDÎ", *DİA*, XXXIV, 387-388.

⁴⁹ İbnü'l-Enbarî, *Nüzhe*, s. 316; İbnü'n-Nedim, *el-Fihrist*, s. 95; Tantâvî, *Neşetü'n-Nahv*, s. 197-210; Şevkî Dayf, *el-Medârisü'n-Nahviyye*, s. 245-278; Nihad M. Çetin, "Arap", *DİA*, III, 297; Gümüş, Sadrettin, *Cürcanî*, s. 42-45; Arslan, Ahmet Turan, *Birgivi*, s. 133-134.

⁵⁰ Tantâvî, *Neş'etü'n-Nahv*, s. 218-220; Şevkî Dayf, *el-Medârisü'n-Nahviyye*, s. 288; Özdemir, Mehmet, "Endülüs" (ilim ve kültür hayatı-dil ve edebiyat), *DİA*, XI, 219-220.

⁵¹ Tantâvî, *Neş'etü'n-Nahv*, s. 225; Şevkî Dayf, *el-Medârisü'n-Nahviyye*, s. 288.

⁵² Hüseyin Elmalı, "Kali", *DİA*, XXIV, 259-260.

⁵³ Tantâvî, *Neşetü'n-Nahv*, s. 227; Şevkî Dayf, *el-Medârisü'n-Nahviyye*, s. 290-291.

⁵⁴ Tantâvî, *Neşetü'n-Nahv*, s. 231; Şevkî Dayf, *el-Medârisü'n-Nahviyye*, s. 304; Kılıç, Hulusi, "İbn Madâ", *DİA*, XX, 163-164.

⁵⁵ Tantâvî, *Neşetü'n-Nahv*, s. 233; Şevkî Dayf, *el-Medârisü'n-Nahviyye*, s. 302; Özbalıkcı, M. Reşit, "Şelevbîn", *DİA*, XXXVIII, 493-494.

İbnü'l-Hişam Ebu Abdillah Muhammed b. Yahya el-Hadravî (ö. 646/1249),⁵⁶ Şelebîn'in talebesi olup zamanında Arap Edebiyatının bayraktarlığını yapan, Zeccacî'nin *el-Cümel*'i üzerine üç şerh yazan Ebü'l-Hasen Ali b. Mü'min b. Muhammed b. Ali b. Usfûr (ö. 669/1270),⁵⁷ Şelebîn, İbnü'l-Hacib ve İbn Yaîş'in talebesi, üç bin beyitlik *el-Kaifiyetü's-Şafiye* ve bu kitabın hulasası sayılan, şöhreti afaka yayılmış, üzerine çokça şerhler yazılmış olan *el-Elfiyye* ve *Şerhu'l-Kâfiye*, *et-Teshil*, *Şerhu't-Teshil* gibi otuz civarında eser telif eden Cemalüddin Muhammed b. Abdullah b. Malik (ö. 672/1274),⁵⁸ üzerine 60 civarında şerh yazılan *el-Mukaddimetü'l-Acurrûmiyye*'nin müellifi İbnü'l-Acurrum Ebu Abdillah Muhammed b. Abdullah b. Davud es-Sanhaçî (ö. 723/1323),⁵⁹ dil ve edebiyattaki geniş ve köklü bilgisinden dolayı "Emiru'l-mü'minîn fi'n-nahvi ve lisani'l-Arab" gibi takdir ifadesiyle anılan, Türkçe, Farsça, Habeşçe ve Himyerî dillerini bilip bu dillere ait eserleri olan, Türk Dili'nin en eski gramer kitaplarından biri olup ve daha sonra doğuda yazılan benzeri eserlere kaynaklık eden *Kitabü'l-İdrak li lisani'l-Etrak* adlı eserin müellifi Ebu Hayyan Esiruddin Muhammed b. Yusuf el-Ğırnatî (ö. 745/1344)⁶⁰ ve *el-Mekasidü's-Şafiye fi şerhi'l-Hulasati'l-Kâfiye*, *el-Müvafakat fi Usuli's-Şeria* adlı eserleriyle şöhret bulan Ebu İshak İbrahim b. Musa b. Muhammed eş-Şatibî (ö. 790/1388)⁶¹ Endülüslü dil mektebine mensup âlimlerden bazılarıdır.⁶²

MISIR DİL MEKTEBİ

Mısırlı dil âlimleri de Endülüslüler gibi Basra ve Kûfe dilcilerinin yolunu takip edip onların çalışmalarını kaynak edinerek, bazen onların görüşlerine yeni görüşler ilave ederek yeni tasniflerle konuları tekrar ele almış, hülâsa veya şerh etmişlerdir.

Mısır dil mektebinin ilk temsilcisi Halil b. Ahmed'in talebesi Vellad b. Muhammed et-Temimî'dir. (ö. 263/876)⁶³ Vellad, Mısır'a nahiv ve lügat kitaplarını ilk getiren ve orada nahiv ilminin tedrisatını yapan ilk kişi olarak bilinir.

Sa'leb ile Müberred'in talebesi ve "Küçük Ahfeş" diye tanınan, Sîbeveyhi'in *el-Kitab*'ını şerh eden Ali b. Süleyman b. el-Fazl (ö. 316/928)⁶⁴ ve Müberred ile

⁵⁶ Tantâvî, *Neşetü'n-Nahv*, s. 234; Şevkî Dayf, *el-Medârisü'n-Nahviyye*, s. 303.

⁵⁷ Tantâvî, *Neşetü'n-Nahv*, s. 261; Şevkî Dayf, *el-Medârisü'n-Nahviyye*, s. 306; Kabâve, Fahreddin, "İbn Usfur", *DİA*, XX, 431-432.

⁵⁸ Tantâvî, *Neşetü'n-Nahv*, s. 262; Şevkî Dayf, *el-Medârisü'n-Nahviyye*, s. 309; Turan, Abdülbaki, "İbn Malik", *DİA*, XX, 169-171.

⁵⁹ Tantâvî, *Neşetü'n-Nahv*, s. 265; Kılıç, Hulusi, "İbn Acurrûm", *DİA*, XIX, 295.

⁶⁰ Tantâvî, *Neşetü'n-Nahv*, s. 266; Şevkî Dayf, *el-Medârisü'n-Nahviyye*, s. 320; Kafes, Mahmut, "Ebu Hayyan", *DİA*, XX, 152.

⁶¹ Tantâvî, *Neş'etü'n-nahv*, s. 266; Çavuşoğlu, Ali Hakan, Ahmed er-Raysunî, "Şatibi", *DİA*, XXXVIII, 373.

⁶² Tantâvî, *Neşetü'n-Nahv*, s. 218-267; Şevkî Dayf, *el-Medârisü'n-Nahviyye*, s. 288-326; Sadrettin Gümüş, *Cürcanî*, s. 45-49; Çetin, Nihat M. , "Arap", *DİA*, III, 297.

⁶³ Tantâvî, *Neşetü'n-Nahv*, s. 181; Şevkî Dayf, *el-Medârisü'n-Nahviyye*, s. 327.

⁶⁴ Tantâvî, *Neşetü'n-Nahv*, s. 177; Şevkî Dayf, *el-Medârisü'n-Nahviyye*, s. 329; Koçak, İnci, "Ahfeş el-Asgar", *DİA*, I, 525.

Zeccâcî'nin talebesi, *Kitabü'l-Kâfi* ve *Kitabu't-Tuffaha*'nın sahibi Ebu Cafer Ahmed b. Muhammed en-Nehhâs (ö. 338/950)⁶⁵ da bu ekolün ilk temsilcilerindendir.

Zamanında “Sultanü'l-ulema” olarak bilinen, Fatimîler dönemi nahivcilerin en büyüğü, *Cevabu'l-Mesaili'l-Aşr* ve *Eğâlitu'l-Fukaha* adlı eserlerin müellifi Ebu Muhammed Abdullah b. Berrî (ö. 582/1187),⁶⁶ İbnü'l-Berrî'nin talebesi ve Sîbeveyhi'nin *el-Kitab*'ı üzerine *Lübabu'l-Elbab fi Şerhi'l-Kitap* adlı eseri yazan Süleyman b. Benîn ed-Dakikî (ö. 614/1217),⁶⁷ nahve dair yazdığı 1021 beyitten oluşan *el-Kâfiye* adlı eserin sahibi Ebü'l-Hüseyn Yahya b. Mu'tî (ö. 628/1231),⁶⁸ Şatibi'nin talebesi çeşitli ilim dallarında muhtasar ve mucez eserler telif etmekle meşhur, *el-Kâfiye* ve *eş-Şâfiye* adlı kitapların müellifi İbnü'l-Hacib Cemalüddin Osman b. Ömer (ö. 644/1249)⁶⁹, İbnü'l-Haldun'un (ö. 808/1406) “Sîbeveyhi'ten daha üstün nahivci” diye tanıttığı, *Muğni'l-Lebib*, *Şüzûr'üz-Zeheb*, *Katru'n-Neda*, *Evdahu'l-Mesalik* ve *Kavaidu'l-İ'rab* adlı değerli eserlerin müellifi Cemalüddin Abdullah b. Yusuf b. Ahmed b. Abdullah b. Hişam el-Ensârî (ö. 761/1360)⁷⁰, “İbn Akîl” diye bilinen ve İbn Malik'in *el-Elfiyye*'si üzerine çok kıymetli bir şerh yazan Abdullah b. Abdurrahman (ö. 769/1367)⁷¹, İbnü'l-Hacib'in *el-Kâfiye* adlı eseriyle çokça meşgul olduğundan “Kâfiyecî” lakabıyla tanınan, İbnü'l-Hişam'ın *Kavaidü'l-İ'rab*'ı üzerine *Şerhu'l-İ'rab an Kavaidü'l-İ'rab* adlı enfes bir şerhi bulunan Muhammed b. Süleyman (ö. 879/1474),⁷² daha çok Arap Grameri sahasında sade ve kolay anlaşılır bir dille eserler telif eden Halid b. Abdullah el-Ezherî (ö. 905/1499),⁷³ Tefsir, Hadis, Fıkıh, Kelam, Tarih, Biyografi ve Arap dili ve edebiyatında üçyüzden fazla eser telif eden Celaluddin Abdurrahman b. Ebu Bekr b. Muhammed es-Suyûtî (ö. 911/1505),⁷⁴ İbn Malik'in *el-Elfiyye*'si üzerine yazdığı *Menhecü's-salik ila Elfiyyeti İbni Malik* şerhi ile şöhret bulan

⁶⁵ Tantâvî, *Neşetü'n-Nahv*, s. 182; Şevkî Dayf, *el-Medârisü'n-Nahviyye*, s. 331; Eroğlu, Muhammed, “Nehhas”, *DİA*, XXXII, 542-543.

⁶⁶ Tantâvî, *Neşetü'n-Nahv*, s. 214; Şevkî Dayf, *el-Medârisü'n-Nahviyye*, s.338; Durmuş, İsmail, “İbn Berri”, *DİA*, XIX, 372-374.

⁶⁷ Şevkî Dayf, *el-Medârisü'n-Nahviyye*, s. 339.

⁶⁸ Tantâvî, *Neşetü'n-Nahv*, s. 215; Şevkî Dayf, *el-Medârisü'n-Nahviyye*, s. 340; Yanık, Nevzat H. ,“İbn Mu'tî”, *DİA*, XX, 213-214.

⁶⁹ Tantâvî, *Neşetü'n-Nahv*, s. 217; Şevkî Dayf, *el-Medârisü'n-Nahviyye*, s. 343; Kılıç, Hulusi, “İbnü'l-Hacib”, *DİA*, XXI, 55-58.

⁷⁰ Tantâvî, *Neşetü'n-Nahv*, s. 277; Şevkî Dayf, *el-Medârisü'n-Nahviyye*, s. 346; Özbalkıç, M. Reşit, “İBN HİŞAM” , *DİA*, XX, 74-77.

⁷¹ Tantâvî, *Neş'etü'n-nahv*, s. 283; Şevkî Dayf, *el-Medârisü'n-Nahviyye*, s. 355; Benli, Mehmet Sami, “İBN AKİL”, *DİA*, XIX, 300-301.

⁷² Tantâvî, *Neşetü'n-Nahv*, s. 257; Şevkî Dayf, *el -Medârisü'n-Nahviyye*, s. 358; Gökbulut, Hasan, “KAFIYECİ”, *DİA*, XXIV, 154-155.

⁷³ Tantâvî, *Neşetü'n-Nahv*, s. 290; Şevkî Dayf, *el-Medârisü'n-Nahviyye*, s. 359; Arslan, Ahmet Turan, “EZHERİ, Halid b. Abdullah”, *DİA*, XII, 64-65.

⁷⁴ Tantâvî, *Neşetü'n-Nahv*, s. 291; Şevkî Dayf, *el-Medârisü'n-Nahviyye*, s. 362; Şensoy, Sedat, “SUYUTÎ”, *DİA*, XXXVIII, 201-202.

Nureddin Ali b. Muhammed b. İsa el-Eşmûnî (ö. 929/1522) bu ekolün temsilcilerinden bazılarıdır.⁷⁵

SONUÇ

Nahiv ilminin tanıtımı ve dil ekollerinin bilinmesi sorunu Arapça grameri ile uğraşanlar açısından oldukça önemli bir sorundur. Gerçekten bir ilimle meşgul olan kişinin o ilmin tanımını, konusunu, hedefini, gayesini, kimler tarafından tesis edildiğini, kaynaklarını, ilimler arasındaki yerini, diğer ilimlerle münasebetini, müntesiplerini, eserlerini, yaşadıkları bölgeleri bilmesi onun bilinçlenmesi ve basiret üzere olması açısından çok önemlidir. İşte biz bu makalemizde fazla detaylara dalmadan bu problemi çözüme kavuşturmayı arzuladık. Nahiv ilmi, araştırmamızın farklı yerlerinde değindiğimiz gibi, çeşitli nedenlerle tedvin edilmiş olup Ebu'l-Esved ed-Düelî tarafından vaz'edilmiş, başta Halil b. Ahmed ve onun talebesi Sibeveyhi olmak üzere çölde yaşayan bedevî Araplardan dil malzemeleri toplayarak onları titizlikle inceleyen Basra'lı dilcilerin gayretleri ile sistemleştirilmiştir. Nahiv ilminin bununla birlikte Basralı ve Kûfe'li dilciler sayesinde olgunlaştığını söylememiz mümkündür. Bu arada Mazinî tarafından Sarf ile Nahiv'in sınırlarının tesbit edildiğini görmekteyiz. Ancak Sarf ilminin gerçek mimarı Bağdat Nahiv ekolünden İbn Cinnî'dir. Bağdat'lı dilciler döneminde ise nahvî görüşler arasında tercihler yapılmıştır. Endülüs ve Mısır ekolüne mensup dilcilerin de öncekilerin kitaplarına şerh, haşiye ve muhtasarlar yazarak yeni tasniflerle Nahiv ilminin gelişmesine ve devamına katkı sağladıklarını söyleyebiliriz. Basralı dilciler ile Kûfe'li dilciler arasındaki ihtilafli konulara muhtelif nahiv kitaplarında temas edilmekle birlikte bu husus müstakil olarak bazı dilciler tarafından eserlerinde incelenmiştir. Her iki ekole ait ıstılahların ve İhtilafların bilinmesi ilgililerin dikkatini çekmesi ve Arap dilinin inceliklerini kavramak açısından çok faydalıdır. Ancak bizim araştırmamızın temel hedefi Nahiv ilmini ve Nahiv ekollerini genel hatlarıyla tanıtmak olduğundan bu hususta başat konumunda olanları kısaca zikretmekle yetindik ve bu sebepten detaylara temas etmedik. Bu konuda derin araştırmaların yapılması, ıstılahların bilinmesi, ihtilaf noktalarının belirtilmesi, nahivcilerin ve eserlerinin detaylı bir şekilde ele alınması önerimizdir. Bu çalışmamızın daha geniş çalışmalara bir basamak olacağını, kapsamlı araştırmalara bir nebze de olsa katkı sağlayacağını düşünüyorum ve hatasız, kusursuz olanın sadece Cenab-ı Allah olduğuna inanıyorum.

⁷⁵ İbnü'l-Enbarî, *Nüzhe*, s. 291; es-Suyûtî, *Bugyetü'l-vuat fi tabakati'l-lugaviyyin, ve'n-uhat*, Kahire, I-II, 1326, s. I, 323; Taşköprizâde, *Mevzuat*, I, 177; Tantâvî, *Neşetü'n-Nahv*, s. 268-299; Şevkî Dayf, *el-Medârisü'n-Nahviyye*, s. 327-365; Çetin, Nihad M. "Arap", *DİA*, III, 297; Gümüş, Sadrettin, *Cürcanî*, s. 49-51.

KAYNAKLAR

- Abdurrahman Fehmi, *Medresetü'l-Arab*, İstanbul, 1304/1868.
- Arslan, Ahmet Turan, *İmam Birgivî Hayatı Eserleri ve Arapça Tedrisatındaki Yeri*, İstanbul, 1992.
- Furat, Ahmet Suphi, *Arap Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, I-II, 1996.
- Gümüş, Sadrettin, *Seyyid Şerif Cürcanî*, İstanbul, 1984.
- Mehdi el-Mahzumî, *Medresetü'l-Kûfe*, Beyrut: 1406/1986.
- Muhammed el-Muhtar Veledu Ebbah, *Tarihu'n-Nahvi'l-Arabî Fi'l-Meşriki ve'l-Mağrib*, Beyrut: 2001.
- Müttekî, Alauddin Ali b. Hüsamuddin, *Kenzü'l-u'mmal fi süneni'l-ekval ve'l-efal*, Thk. Mahmud Ömer Dimyatî, 2. Basım, Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmiiye, 1424/2004.
- Nisâbü'rî, Muhammed b. Abdullah, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, thk. Mustafa Abdulkâdir Atâ, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990.
- Suyûtî, Abdurrahman b. Ebi Bekir, *el-Müzhir fi Ulûmi'l-Luga ve Envâ'ihâ*, Beyrut, 1998.
- Şevkî Dayf, *el-Medârisü'n-Nahviyye*, 8. Basım, Kahire: Daru'l-Maarif, 1968.
- Tantâvî, Muhammed, *Neş'etü'n-Nahv ve Tarihu Eşheri'n-Nuhat*, Mısır: Daru'l-Maarif, 1995.
- İbn Cinnî, Ebü'l-Feth Osman, *el-Hasais*, thk. Muhammed Ali en-Neccar, 2. Basım, Beyrut: Daru'l-Hüda, trs.
- İbnü'n-Nedim, Ebu'l-Ferec Muhammed b. İshak, *el-Fihrist*, Beyrut, trs.
- İbnü'l-Enbarî, Ebu'l-Berekat Kemaluddin Abdurrahman b. Muhammed, (ö. 557/1161), *Nüzhetü'l-Elibba fi Tabakati'l-Üdeba*, Bağdad, 1959.
- el-İnsaf fi Mesailil Hilaf Beyne'n-Nahviyyin'el-Basriyyin vel-Küfiyyin*, Thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, Mısır: Matbaatü's-seade, 1380/1971.
- Zebîdî, Ebu Bekir Muhammed b. Hasen, *Tabakatü'n -Nahviyyin ve'l-Lügaviyyin*, thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim, Mısır: Daru'l-Maarif, 1973.